

**СУФИКСЪТ *-lik* КАТО ПРОДУКТИВЕН
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЕН ТИП
В КНИЖОВНИЯ ТУРСКИ ЕЗИК**

Харун Бекир
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE SUFFIX *-lik* AS A PRODUCTIVE WORD-FORMATION
AFFIX IN TURKISH**

Harun Bekir
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The main characteristic feature of Turkish Language is that it has an agglutinative system. The suffix *-lik*, quite commonly used, has various functions. The Turkish Dictionary defines it as one of the most productive suffixes. As a result of this study, several different functions of the *-lik* are categorized, and each is exemplified by sentences and words. The analysis provides the background of the usage of *-lik* in Turkish

Key words: *Turkish language, word-formation, suffix -lik*

Една от характерните особености на турския език в морфологично отношение е, че твърде често думите, турски или чужди, преминават от една граматична категория в друга според значението си в речта. За разлика от тази граматическа подвижност на думите турският език притежава един постоянен и траен белег, състоящ се в типичното му словообразуване, което се извършва чрез прилепване на наставки (срички или отделни гласни или съгласни) към дадена дума със самостоятелно значение, взета за основа. Така образуваната производна дума добива друго самостоятелно значение. От своя страна чрез прилепване на нова наставка към тази производна дума тя може да образува нова производна дума със самостоятелно значение. За много думи това може да се повтори няколко пъти. Например думата *göz* (око) образува следните производни думи: *gözlük* (очила), *gözlükçü* (търговец на очила), *gözlükçülük* (занятието търговец или производител на очила).

С тази особеност в словообразуването си чрез прилепване на наставки към дадена дума турският език принадлежи към така наречените прилепващи (аглутинативни) езици. От друга страна, думите в турския език се образуват не само с помощта на наставки, а по два основни начина: или чрез прилепване на една или няколко наставки към дадена дума – за образуване на производни думи; или чрез съединение на две (твърде рядко на повече) думи – за образуване на сложни думи (Гълъбов 1949: 63). Производни са думите, образувани чрез наставки от простите или от други производни думи: *odunluk, güzellik, işçilik, balıkçılık*.

Основна единица за класификация в словообразователната система е *словообразователният тип*. Той е структурно-семантичната схема, по която се построяват и обединяват всички производни думи. Характеризира се с общи формални показатели или форманти, които са носители на словообразователното значение, с общност на семантичните и формалните отношения с произвеждащата основа и с общност на лексикално-граматичните свойства на основата (Бояджиев 2011: 36). Словообразователната система на турския език е съвкупност от продуктивните и непродуктивните словообразователни типове и тяхното взаимодействие. Продуктивни са словообразователните типове, по чийто образец се образуват нови думи. Целта на настоящия доклад е да представим образуването на нови думи със суфикса *-lik* като един от най-продуктивните словообразователни типове в турския език.

В турския език наставките имат съществено значение, защото голяма част от словното богатство на този език се образува чрез прибавяне на наставки към съществуващите думи. За да изрази това значение на наставките, Г. Гълъбов казва, че „усвояването на турския език се състои колкото в научаването как да се борави с наставките, толкова, и най-вече в съзнателното и безпогрешно запаметяване на турските думи с многобройни наставки и окончания. Трябва да свикнем да изговаряме тези думи като една цялостна дума с дадено значение. А това се постига, както за всеки чужд език, чрез живия говор и главно чрез заучаване на думи, типични чрез наставките си, както и цели разговорни изречения, пословици, поговорки, стихове и др.“ (Гълъбов 1949: 65).

Суфиксацията, която е най-типична за имената изобщо, се използва като основен словообразователен способ при абстрактната лексика. Като произвеждащи основи при словообразователния процес в този случай биват използвани основи на съществителни, прилагателни и глаголи (Калдиева-Захариева 1984: 98). Според вида на основата отв-

лечените съществителни, образувани чрез суфиксация, се разделят на три категории: десубстантивни образувания, деадективни образувания и девербативни образувания. В границите на всяка категория новите думи се създават с определени суфикси, които са активни елементи в процеса на словообразуването. В зависимост от словообразователния суфикс образуванията в отделни категории се обединяват в словообразователни типове. В категорията десубстантивни формации в турския език е и словообразователният тип със суфикса *-lik*.

По своята служба наставките в турския език биват два вида: *словообразователни наставки*, т.е. наставки за образуване на нови думи, и наставки, които не изменят значението на думата, а я изменят само по число, падеж, лице, време (за глаголите), т.е. *окончания*. В почти всички граматика на турския език се споменава, че словообразователните наставки в турския език са четири вида: наставки за образуване на имена от именни основи; наставки за образуване на глаголи от именни основи; наставки за образуване на имена от глаголни основи; наставки за образуване на глаголи от глаголни основи (Бангуоглу 2000: 150; Ергин 1967: 145; Йелтен 2011: 146).

Една от най-продуктивните наставки е и наставката *-lik*, която има и своите варианти (*-lık, -luk, -lük*) според вокалната хармония. Г. Гълъбов (1949: 96 – 97) споменава, че чрез наставката *-lik* се образуват съществителни за:

1) означаване на място, където предметът се намира в изобилие: *taşlık* (каменисто място), *kömürlük* (място за въглища), *söğütlük* (върбалак), *meşelik* (дъбрава, дъбова гора), *dikenlik* (трънак, трънище);

2) означаване на уреди: *gözlük* (очила), *tuzluk* (солница), *gecelik* (нощница);

3) означаване на учреждения: *bakanlık* (министерство), *kaumakamlık* (околийско управление), *direktörlük* (дирекция);

4) означаване на занятие, професия или постоянно състояние: *çiftçilik* (земеделие), *dokumacılık* (тъкачество), *yurtseverlik* (патриотизъм), *dostluk* (приятелство), *gençlik* (младост).

С оглед на целта на нашия доклад направихме ексерпция на думите със словообразователната наставка *-lik* в обратния речник на турския език (Аксу, ред. 2004) – издание на Турското езиково дружество, както и в тълковния речник (Акалън 2011). Анализът на базата на семантичните характеристики и мотивиращата основа ни дава възможност да допълним общите определения за структурните и семантичните особености на тези производни думи и по-обстойно да предс-

тавим образуването на нови думи със суфикса **-lik** като един от най-продуктивните словообразователни типове в турския език.

I. На базата на семантичните характеристики производните думи със суфикса **-lik могат да бъдат разделени на следните групи:**

1. Суфиксът **-lik**, добавен към думи (мотивиращи основи), назоваващи реални и конкретни обекти, които могат да бъдат възприети с помощта на сетивата, образува думи (съществителни имена) (в това число и имена на местности), назоваващи място, където има множество от реални, експлицирани от корена: *taşluk* (каменисто място), *samanlık* (плевня), *kitaplık* (място за книги, библиотечка), *kumluk* (пясъчник/песъчливо място), *zeytinlik* (маслинова горичка), *çöplük* (място за боклук), *kömürlük* (място/склад за въглища);

2. Добавен към корен или основа на съществително име, **-lik** образува думи с абстрактно значение: *insanlık* (човешина), *çocukluk* (детство), *olumsuzluk* (негативност, отрицателност), *annelik* (майчинство), *kardeşlik* (братство, сестринство; искрен приятел, другар, събрат), *güvenlik* (сигурност), *erkeklik* (мъжество);

3. Добавен към корен или основа на прилагателно име, **-lik** образува думи с абстрактно значение: *ayrılık* (раздяла), *uzaklık* (разстояние), *yalnızlık* (самота), *açlık* (глад), *uygarlık* (цивилизация), *olgunluk* (зрялост), *ucuzluk* (евтиния), *yoksulluk* (нищета, немотия), *iyilik* (добрина), *özellik* (особеност; качество), *güzellik* (красота), *temizlik* (чистота);

4. С **-lik** се образуват топоними: *Ayvalık*;

5. С **-lik** се образуват думи със значение на ограничение, разпределение, предназначение, свързано с определено място/ограничен период от време: *akşamlık* (който е предназначен за вечерно време, вечерен), *kışlık* (предназначен за зимно време), *dolmalık* (предназначен за направа на ястието *долма*), *hediyelik* (който е предназначен за подарък), *mevsimlik* (който е предназначен за определен сезон; който е в наличност през определен сезон);

6. Добавен към числителни бройни, **-lik** придава значение на числова стойност, като единици, десетици, стотици и т. н. Образуват се съществителни с нумерално значение, т.е. думи, които сами по себе си означават броя (количеството) като самостоятелна същина, откъсната от предметите. В това отношение тези думи напълно се изравняват със съществителните: *altılık* (шестица), *onluk* (десетица), *beşlik* (петица), *yüzlük* (стотица);

7. С **-lik** се образуват имена, означаващи размер, големина, количество, стойност: *milyarlık* (на стойност за милиарди), *kiloluk* (с тегло в килограми), *tonluk* (с тегло в тонове), *metrelik* (с размер в метри), *günlük*

(за/на ден; предназначен за ден; дневник), *santimetrelik* (с размер в сантиметри), *gündelik* (ежедневен, всекидневен, делничен; надница);

8. С *-lik* се образуват думи за означаване на уреди, инструменти, предмети, служещи за извършване на определено действие или за съхраняване на дадени предмети или продукти: *kulaklık* (слушалки), *başlık* (1. шапка, шапчица, качулка; юзда, ремък на юзда; оглавник, юлар; каска, шлем (воен.); 2. глава, горна част; 3. заглавие; 4. откуп за булка), *tuzluk* (солница), *biberlik* (съд за черен пипер), *meyvelik* (фруктиера), *gözlük* (очила), *sözlük* (речник), *önlük* (престилка);

9. Добавен към думи, обозначаващи определен цвят, *-lik* придава значение за наситеност (изобилие) на този цвят: *karanlık* (тъмнина), *beyazlık* (белота), *morluk* (синина), *yeşillik* (зеленина), *mavilik* (синьо пространство, синя повърхност);

10. С *-lik* се образуват думи за означаване на занятие, професия: *avukatlık* (адвокатура, адвокатите като цяло), *eczacılık* (аптекачество), *arıcılık* (пчеларство), *doktorluk* (лекарска професия, лекарите като цяло), *öğretmenlik* (учителската професия), *gözlükçülük* (занятието/професията, свързана с направата/производството и продажбата на очила);

11. С *-lik* се образуват думи за означаване на определен етап от придобиването на професионална квалификация; на период от практикуването на определено занятие или се изразява звание, функции/задължения, свързани с изпълнението на определена професия: *asistanlık* (изпълняващ длъжността асистент), *döçentlik* (изпълняващ длъжността доцент), *profesörlük* (изпълняващ длъжността професор), *yüzbaşılık* (звание капитан), *binbaşılık* (звание майор);

12. Чрез добавяне на *-lik* към основи, приели словообразователната наставка *-ci* (за назоваване на деятелни лица според тяхната професия, специалност или някоя отличителна особеност), се изразява обвързаност с определена идейна платформа, кауза или някаква професия/занимание: *devrimcilik* (революционерство), *gericilik* (регресивност), *toplumcuşluk* (социализъм, грижа/загриженост за обществото), *vurgunculuk* (спекулация), *Türkçülük* (турски национализъм), *Atatürkçülük* (кемализъм), *tamircilik* (поправяне, поправка, ремонтiranje), *boyacılık* (боядисване), *restorantçılık* (ресторантьорство), *eczacılık* (фармацевтика);

13. С *-lik* се образуват думи, които означават мащеха/несъщинска майка, втора жена на бащата; побавшим/неистински, нероден, втори баща; жена/мъж, определен(а) да се грижи за някого, без да му е истински родител; заварени, доведени и природени деца: *analık* (мащеха), *babalık* (дovedен баща), *evlatlık* (дovedен син/дъщеря);

14. С **-lik** се образуват думи, назоваващи различен вид дрехи: *sabahlik* (халат, пеньоар), *yağmurluk* (дъждобран), *gecelik* (пижама), *gelinlik* (булчинска рокля), *göğüslük* (лигавник);

15. Производните думи, приели разглежданата словообразователна наставка, образуват и лексикалносемантични двойки: *varlık yokluk* (богатство и немотия), *açlık tokluk* (глад и ситост), *bağlık bahçelik* (голяма градина), *birlik beraberlik* (единство), *dirlik düzenlik* (добро съжителство), *günlük güneşlik* (слънчев и топъл), *güllük gülistanlı* (изобилие и спокойствие), *ölümlük dirimlik* (заделени пари за черни дни).

II. Производни думи със суфикса **-lik** според мотивиращата основа

Голяма част от думите в турския език могат да приемат по няколко словообразователни наставки и по няколко окончания, но винаги наставките предхождат окончанията. Същевременно тези наставки и окончания се добавят към основната дума, без да се изменят крайните й звукове. Анализът на структурните характеристики на производните думи, образувани със суфикса **-lik**, ни дава основание да твърдим, че в повечето от случаите се спазва това общо правило, но се открояват и някои изключения. Според мотивиращата основа разграничаваме следните разновидности на производните думи със суфикса **-lik**:

1. Суфиксът се добавя към мотивираща основа, отнасяща се най-общо към имената (съществителни, прилагателни, числителни): *taş* (камък) → *taşlık* (каменисто място), *kömür* (въглища) → *kömürlük* (място за съхраняване на въглища), *büyük* (голям) → *büyüklik* (големина; благородна постъпка), *altı* (шест) → *altılık* (шестица);

2. От личното местоимение за 1. л., ед. ч. **ben** с помощта на наставката **-lik** се образува съществителното **benlik** (в значение на чувство за лично достойнство, за лични качества; личност, самоличност; същество, съществуване): *Benliğinden çıkmak* (започва да не прилича на себе си);

3. От възвратното местоимение **kendi** с помощта на наставката **-lik** се образува съществителното **kendiliğinden** в значение на „стихийност, произволност“; прилагателното **kendiliğinden** в значение на „неволен, произволен, стихийен, несъзнателен“: *kendiliğinden hareket* (несъзнателно действие; бот. самороден, саморасъл); наречието **kendiliğinden** („по собствено желание, доброволно; самостоятелно, от само себе си; стихийно, произволно“): „*fakat kendiliğinden oluşan peşin hükümlerin tuzla buz oluverdiğini bir gün, birçokları ile birlikte o da gördü*“ („обаче един ден заедно с още много други и той видя, че пре-

дубежденията, които се формират произволно, стават на пух и прах“);

4. Наставката **-lik** се добавя към именни основи, приели наставката **-sız** и показващи липса: *becerisizlik* (неспособност), *halsizlik* (изнемошялост), *uykusuzluk* (безсъние), *yolsuzluk* (корупция), *saygisizlik* (неуважение), *bilgisizlik* (незнание), *ilgisizlik* (незаинтересованост);

5. Наставката **-lik** се добавя към производни думи, образувани предимно със словообразователните наставки **-li**, **-daş**, **-ci**, **-ca**, **-gan**, **-kun** и техните варианти според вокалната хармония. В по-редки случаи се добавят и към други производни думи, образувани с наставките **-cil/-cil**, **-man/-men**, **-t**:

- След **-li**, **-li**, **-lu**, **-lü**: *gençlik* (младост), *gebelik* (бременност), *gecelik* (пижамата), *gölgelik* (сенчесто място), *devamlılık* (постоянство, непрекъснатост), *kararlılık* (решителност), *duyarlılık* (чувствителност), *yaşlılık* (старост), *emeklilik* (пенсионерство), *gereklilik* (необходимост), *geçerlilik* (валидност);

- След **-daş**, **-deş**, **-taş**, **-teş**: *arkadaşlık* (приятелство), *vatandaşlık* (гражданство), *yurtaşlık* (гражданственост);

- След **-ci**, **-ci**, **-cu**, **-cü**, **-çi**, **-çi**, **-çu**, **-çü**: *tamircilik* (професията монтьор), *boyacılık* (професията бояджия), *restorantçılık* (ресторантьорство), *eczacılık* (аптекачество), *arıcılık* (пчеларство), *dişçilik* (зъболекарство), *demişçilik* (ковачество), *kömbürcülük* (въглищарство), *dağcılık* (катерачество), *toplumculuk* (социология), *devrimcilik* (революционерство), *gericilik* (регресивност), *Atatürkçülük* (кемализъм), *yolculuk* (пътуване), *avcılık* (лов), *benlikçilik* (егоизъм);

- След **-ca**, **-ce**: *eğlencelik* (служещ за забавление), *kaplıcalık* (подходящ за използване в минерални бани), *sarıcalık* (необичайно жълтеникаво оцветяване на кожата, ксантохромия);

- След **-gan**, **-gen**: *sıkılganlık* (притеснителност), *darılganlık* (сърдитост), *kırılganlık* (обида; чупливост), *atılganlık* (увереност), *saldırganlık* (нападателност), *üşengencilik* (мързеливост);

- След **-gun**, **-gün**: *uygunluk* (съвместимост; хармоничност), *solgunluk* (увехналост), *dolgunluk* (пълнота), *yorgunluk* (умора), *durgunluk* (застоялост);

- След **-kun**, **-kün**: *suskunluk* (мълчание), *soşkunluk* (буйност), *tutkunluk* (привързаност);

- След **-cil**, **-cil**: *bencillik* (егоизъм);

- След **-man**, **-men**: *şişmanlık* (напълнялост; затлъстяване), *göçmenlik* (преселничество; заселничество);

- След **-t**: *eşitlik* (равенство);

6. Чрез добавяне на наставката **-lik** към кратката инфинитивна форма на глагола се образуват съществителни от глаголни основи – напр.: *bağlamalık* (за връзване), *açmalık* (за отваряне), *taşımalık* (за превозване), *yakmalık* (за изгаряне), *anmalık* (за спомен), *atıştırmaalık* (за похапване). По-рядко суфиксът се добавя към пълната инфинитивна форма на глагола: *yazmaklık* (продължително писане), *gezmeklik* (продължително разхождане);

7. Наставката **-lik** се добавя и към мотивираща основа, която е положителната форма на глагола и е приела окончание за сегашно-бъдеще време, което е изключение от общото правило първо да се поставят словообразователните наставки, а след тях – окончанията: *benzerlik* (прилика, подобие), *yeterlilik* (достатъчност; компетенция; владене на определени знания или умения); *yetersizlik* (недостатъчност);

8. Наставката **-lik** се добавя към мотивираща основа, която е отрицателната форма на глагола в сегашно-бъдеще време, 3. л. ед. ч. – също изключение от общото правило за последователността на наставките: *anlaşmazlık* (неразбирателство), *görmezlik* (правя се, че не виждам), *gelmemezlik* (неидване), *görmemezlik* (невиждане), *dokunulmazlık* (имунитет), *uyuşmazlık* (раздор, кавга, спор); *Onu görmemezlikten geliyordu* (Преструваше се, че не го вижда);

9. При образуване на отглаголни съществителни със значение на „невъзможност за...“ **-lik** се добавя към мотивираща глаголна основа, след като приема наставката **-(y)amamaz/-(y)ememez**: *anlaşılmamazlık* (невъзможно разбирателство), *geçinememezlik* (невъзможно съжителство);

10. В много редки случаи словообразователната наставка (суфикс) **-lik** се добавя към основа, приела окончание за местен падеж, което е изключение от общото правило първо да се поставят словообразователните наставки, а след тях – окончанията: *gün* (ден) → *günde* (на ден) → *gündelik* (възнаграждение за ден, надница);

11. Наставката **-lik** се добавя към именна основа, приела словообразователната персийска наставка **-dan**, която придава значение за място, предмет или съд за съхранение, указано в мотивиращата основа: *çaydanlık* (чайник), *iğnedenlik* (игленик), *hanedanlık* (управляващ род), *sudanlık* (съд за вода).

Образуването на думи е една от най-интересните области от науката за езика. Начините и езиковите средства за образуване на нови думи показват най-ясно богатството на речта и ни разкриват пътищата на човешката мисъл. Словообразуването спомага да се разкрият сложни езикови явления, да се овладее по-бързо граматичният строеж

на езика, да се разбере структурата и значението на производната дума, да се изведат закономерности в развитието на езика и да се изработят умения за самостоятелно наблюдение и анализ на езиковите факти. Съвременният книжовен турски език притежава един постоянен и траен белег, състоящ се в типичното му словообразуване, което се извършва чрез прилепване на наставки към дадена дума със самостоятелно значение, взета за основа, а един от най-продуктивните словообразователни типове в турския език е свързан с образуването на нови думи със суфикса *-lik*.

ЛИТЕРАТУРА

- Акалн 2011:** Akalın, H. Ş, *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Аксу, ред. 2004:** Aksu, B. T., A. Tariktaroğlu, E. Cemalmaz. *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Бангуоглу 2000:** Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Бояджиев 2011:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. [Boyadzhiev, T. Balgarska leksikologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- Гълъбов 1949:** Гълъбов, Г. *Турска граматика/Türk Dilbilgisi*. [Galabov, G. Turska gramatika/Türk Dilbilgisi.] София: Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1949.
- Ергин 1967:** Ergin, M. *Türk Dil Bilgisi*. Sofya: Narodna prosveta, 1967.
- Йелтен 2011:** Yelten, M. *Türk Dili ve Anlatım Bilgileri*. İstanbul: Türkmen Kitapevi, 2011.
- Калдиева-Захариева 1984:** Калдиева-Захариева, Ст. *Абстрактната лексика – богатство на съвременния български книжовен език* [Kaldieva-Zaharieva, St. Abstraktnata leksika – bogatstvo na savremenniya balgarski knizhoven ezik.] // *Съвременна България*, Т. 5. София: БАН, 1984, 97 – 103.